

درس تفسیر استاد حاج سید مجتبی نورمفیدی

موضوع کلی: تفسیر سوره بقره

تاریخ: ۲۲ مهر ۱۳۹۶

موضوع جزئی: مقدمه

مصادف با: ۲۳ محرم ۱۴۳۹

جلسه: ۱

﴿الحمد لله رب العالمين وصلی الله على محمد وآله الطاهرين واللعن على اعدائهم اجمعين﴾

مقدمتاً چند نکته را پیرامون این سوره ذکر می‌کنیم:

۱. سوره بقره که یک سوره مدنی است الا یک آیه و آن هم آیه ۲۸۱ که آیه‌ای است که در یوم النحر در منی و در حجة الوداع نازل شد «وَأَتَقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ» در مورد تعداد آیات این سوره اختلاف نظر وجود دارد ولی معروف و مشهور ۲۸۶ آیه است، برخی ۲۸۴ گفته‌اند، در نزد کوفی‌ها عددی که برای آیات این سوره گفته شده ۲۸۶ است و این بر اساس روایتی است که از امیرالمؤمنین(ع) روایت شده است، طبق نظر بصری‌ها ۲۸۷ و طبق نظر حجازی‌ها ۲۸۵ و طبق نظر شامی‌ها ۲۸۴ آیه است.

۲. این سوره به نام بقره نامیده شده است و وجه تسمیه‌ای برای آن ذکر شده است که چون قصه بقره قوم بنی‌اسرائیل به تفصیل و با جزئیات در آن نقل شده، به نام سوره بقره معروف شده است، البته برخی معتقد هستند که این نام‌گذاری‌ها در مورد سور توقیفی نیست، بلکه به حسب شهرتی که در بین مردم در آن زمان پیدا کرده، این نام‌گذاری‌ها باقی مانده است، لذا شما می‌بینید که بعضی از سور نام‌های دیگری هم دارد و چندان بین نام سور و محتوای سور تناسبی نیست، مثلاً در همین سوره بقره، که اهم سور قرآن است مطالب و مسائل بسیار مهمی از مبداء تا معاد در آن آمده است، حال اینکه همه آن مطالب مهم مورد توجه قرار نگیرد و صرفاً به عنوان اینکه یک قصه‌ای از بقره بنی‌اسرائیل در آن آمده برای آن سوره انتخاب شود، خیلی تناسب ندارد، لذا برخی عقیده دارند، این نام‌گذاری خیلی مهم نیست، به هر حال چه این نام نامی باشد که متخذ از بیانات پیامبر(ص) و معصومین(ع) باشد یا خود مردم چنین تسمیه‌ای را انجام داده باشند، این خیلی مهم نیست.

۳. عناوین و اوصاف دیگری برای این سوره ذکر شده است؛ غیر از نام، بعضی اوصاف و عناوینی که مشعر به یک خصوصیت مهمی در این سوره است وارد شده است، مثلاً به این سوره عنوان سنام القرآن اطلاق شده است، اینها برگرفته از روایات است، یعنی «قِلة رفیع قرآن»، «إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ سَنَامًا وَإِنَّ سَنَامَ الْقُرْآنِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ»، برای هر چیز قله

رفیعی است و قله رفیع قرآن سوره بقره است. یا مثلاً تعبیر «سید القرآن»^۱ برای این سوره بکار رفته است، «فسطاط القرآن»، عنوان دیگری است که برای این سوره به کار رفته است یعنی «خیمه و سراپرده قرآن»^۲، «زهراء» هم نامی است که برای این سوره ذکر شده است، در روایت دارد که دو سوره در قرآن درخشنده هستند و تعبیر به زهراوان می‌کنند، یعنی دو درخشنده که یکی سوره بقره است و یکی سوره آل عمران^۳.

به هر حال اینها عناوینی است که به نوعی مبین ویژگی و وصفی است که برای این سوره بکار رفته است، در واقع اینها توصیفی هستند از این سوره و الا از نظر تسمیه همان نامی است که برای این سوره گفته شده است.

۴. این سوره از اهم سور قرآن است و به یک معنا کامل‌ترین سوره قرآن است. این کمال به وجوه و اعتبارات مختلف قابل بیان است چون این کمال را اگر ما به جهت اشتمال این سوره بر معارف بلند الهی بدانیم این در راس آنها است، یعنی از همه سور معارف الهی در آن بیشتر بیان شده است، اگر از جهت اشتمال بر احکام فرعی باشد باز هم این مقدم است چون احکام فرعی زیادی در آن مطرح شده است، مثل نماز، روزه، حج و...، علت این هم که گفتیم مدنی است برای این است که این سوره غیر از آن یک آیه از ابتدا تا انتها بعد از هجرت پیامبر(ع) به مدینه نازل شده است، حال در فاصله بین ۱۲ ماه یا ۱۸ ماه، این اختلاف هم از اینجا ناشی می‌شود که برخی گفته‌اند که نزول این سوره از شش ماه بعد از هجرت پیامبر شروع شده است، و به نظر صحیح می‌آید. از همان ربیع الاول سال اول هجری تا رمضان سال دوم که حدود ۱۸ ماه است این سوره نازل شده است، و لذا در این مدت بسیاری از احکامی که برای مردم مورد نیاز بود تبیین شده است، به همین جهت است که می‌گوییم اگر به جهت اشتمال بر احکام فرعی بخواهیم این سوره را بسنجیم باید بگوییم این مقدم بر آنها است.

از نظر ذکر قصص قرآنی باید بگوییم در آن قصه‌های قرآنی هم وجود دارد، لذا در مجموع این سوره اهم و اکمل سور قرآن و قله رفیع سوره‌های قرآن است.

۵. همه آیاتی که در این سوره نازل شده است، یک هدف را تعقیب می‌کنند، اگر این آیات را با همه تنوعی که از نظر محتوی دارند بخواهیم یک هدف برای آن ذکر کنیم شاید همان باشد که مرحوم علامه طباطبایی در اینجا فرموده است: «هدف همه این آیات این است که مقتضای بندگی خدا را بیان کند، ایمان به همه پیامبران و همه کتب آسمانی در این آیات مورد نظر واقع شده است و در مقابل کفار و منافقان به جهت عدم ایمان به خداوند و عدم عمل به مقتضای بندگی

۱. تفسیر ابوالفتوح، ج ۱، ص ۳۷.

۲. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۵.

۳. تفسیر جوامع الجامع، ج ۱، ص ۱۶۹.

و عدم ایمان به پیامبران و کتب آسمانی مورد سرزنش قرار گرفته اند»، آن هدف واحدی که در سوره بقره تعقیب می‌شود به نظر علامه همین است. در این سوره اهل بدعت و نفاق مورد سرزنش قرار می‌گیرند.

۶. مسئله دیگر و نکته‌ای که قبل از شروع در تفسیر درباره این سوره باید عرض کنیم این است که برای این سوره و نیز کثیری از سوره قرآن فضیلت‌هایی برای تلاوت آنها نقل شده است، روایات متعددی داریم در مورد سوره مختلف قرآن که مثلاً قرائت این سوره این آثار را دارد، آثار و فضیلتی که برای این سوره‌ها ذکر کرده‌اند مختلف است بعضی معنوی و بعضی دنیوی و مادی است، مثلاً در مورد همین سوره بقره روایات متعددی داریم که این سوره در درمان بیماری‌های جسمی و از بین بردن فقر و تامین نیازهای مادی مؤثر است، حال بنده به چند نمونه از این روایات اشاره می‌کنم:

روایت اول: یکی از روایات این است، پیامبر(ص) به ابی بن کعب فرمود پاداش قرائت سوره بقره این است که رحمت الهی را وارد می‌کند و اجر آن همسان اجر یکسال مرزبانی در راه خدا است، می‌فرماید: «من قرأها فصولات الله علیه و رحمته و اعطی من الاجر كالمرباط فی سبیل الله سنة» در ادامه رسول خدا(ص) می‌فرماید: «یا ابی! مرّ المسلمین ان يتعلموا سورة البقرة فان تعلمها برکة و ترکها حسرة»، ای ابی! مسلمین را به یادگیری این سوره دعوت کن که در یادگیری این سوره برکت و در رها کردن آن حسرت است.^۱

روایت دوم: امام صادق(ع) می‌فرماید: «من قرأ البقرة و آل عمران جائتا يوم القيامة تظللانه علی رأسه» کسی که سوره بقره و آل عمران را قرائت کند، روز قیامت همانند دو ابر بر سر او سایه می‌افکنند.^۲

روایت سوم: در روایت دیگری رسول خدا(ص) در مورد این سوره می‌فرماید: «من قرأها فی بینه نهاراً لم یدخل بینه شیطان ثلاثة ايام و من قرأها فی بینه لیلاً لم یدخله شیطان ثلاث لیال»^۳، کسی که این سوره را در روز در خانه‌اش قرائت کند تا سه روز شیطان داخل آن خانه نمی‌شود و کسی که این سوره را شب قرائت کند تا سه شب شیطان داخل آن خانه نمی‌شود.

روایت چهارم: در مقابل برای عدم قرائت سوره بقره آثار سلبی ذکر کرده اند، «ان اصفر البیوت بیت لا یقرأ فیها سورة البقرة»، خالی‌ترین و تهی‌ترین خانه‌ها از خیر خانه‌ای است که در آن سوره بقره تلاوت نشود،^۴ به هر حال اصل تلاوت سوره بقره در منزل و بیوت چیزی است که طبق این روایات آثاری برای آن ذکر شده است.

۱. مجمع البیان، ج ۱، ص ۱۱.

۲. بحار، ج ۸۹، ص ۲۶۵.

۳. مجمع البیان، ج ۱، ص ۱۱۱.

۴. تفسیر الفتوح، ج ۱، ص ۳۷.

پس اینها آثار معنوی و اخری و بعضی هم می‌تواند آثار مادی باشد، اینکه می‌فرماید تهی‌ترین خانه‌ها از خیر، خانه‌ای است که در آن این سوره قرائت نشود، این خیر اعم از خیر مادی و معنوی است.

نکته مهم این است که در اینجا صرف قرائت مطلوب نیست، که کسی هم آدم فاسقی باشد و این را قرائت کند توقع بهره‌مند شدن از این آثار داشته باشد، البته در بین آیاتی که در این سوره وجود دارد بعضی از آیات به طور خاص نسبت به آن ترغیب شده است، از جمله آیه الكرسي، آیه الكرسي اینقدر اهمیت دارد که حضرت امیرالمؤمنین (ع) می‌فرماید: من بعد از آن که این آیه را از پیامبر شنیدم، هیچ شبی قرائت این سوره را ترک نکردم.

علی‌ای حال این یک نکته‌ای است که در این مورد وارد شده و ذکر شده است.

لکن یک مطلب کلی را باید در اینجا حل کنیم، بعضی از مطالبی که ما در اینجا بحث می‌کنیم، در حقیقت بحث عامی است و به درد مواضع دیگری از قرآن هم می‌خورد، این مسئله فضایل سور یک نمونه از آنها است، بالاخره روایات زیادی وجود دارد که فضیلت و آثار زیادی برای سوره‌های قرآن ذکر کرده است، گاهی این سوال پیش می‌آید که اگر این فضیلت‌ها و سور ذکر شده خیلی‌ها می‌گویند ما این سور را قرائت کردیم ولی این آثار و فضیلت‌ها را ندیدیم، آنچه که می‌توانیم در این مقام عرض کنیم این است:

آثار این سوره‌ها در صورتی ظاهر می‌شود که خود شخص اهل ایمان و عمل صالح باشد، یعنی اگر کسی صرفاً بخواهد قرآن را تلاوت کند، و هیچ مراقبت نسبت به ایمان و عمل خود نداشته باشد این آثار نصیب او نمی‌شود، معنای روایت «رب قارئ للقرآن والقرآن یلعنه»، معنایش همین است که چه بسیار تلاوت کنندگان قرآن که قرآن آنها را لعنت می‌کند.^۱ یک روایتی هم از رسول خدا است که می‌فرماید: «لیس القرآن بالتلاوه و العلم بالروایة، ولكن القرآن بالهدایه و العلم بالدرایه»^۲ قرآن صرفاً این نیست که کسی آن را تلاوت کند و علم به روایت آن داشته باشد، یعنی بتواند آن را بخواند و برای دیگران روایت و نقل کند.

پس این آثار و فضایل شامل کسی می‌شود که مرتبه‌ای از مراتب ایمان و عمل صالح را داشته باشد، و الا کسی که اساساً اهل ایمان و عمل صالح نیست این آثار شامل او نمی‌شود، ما در اینجا می‌خواهیم بگوییم مقتضی برای تاثیرگذاری در این سور می‌باشد، شرط لازم برای تاثیرگذاری قرائت و تلاوت این سور است ولی کافی نیست، برای اینکه تاثیرگذاری کامل شود هم باید مقتضی موجود باشد و هم مانعی در کار نباشد، حال در این سور این اقتضا وجود

۱. بحار، ج ۸۹، ص ۱۸۴.

۲. کنز العمال، ج ۱، ص ۵۵۰، ح ۲۴۶۲.

دارد به شرط اینکه مانعی وجود نداشته باشد، یعنی در تلاوت کننده قرآن باید این استعداد و آمادگی وجود داشته باشد که بتواند با تلاوت این آثار را نصیب خودش کند.

مسئله دوم که باید مورد توجه قرار بگیرد این است که ذکر این فضایل و آثار در واقع بیان یک مرتبه نازل‌های از آثار این سور است، مرتبه عالی در مورد این سور و تاثیرگذاری اعلای این سور به این است که انسان را هدایت کند و قلب او را روشن کند، یعنی از این سور بهره‌ها و فایده‌های بیشتری بگیرد، مثل بیان امام صادق(ع) که در مورد این سوره فرمود که این سوره این خواص را دارد و بعد فرمود: «إني لأستعين بها»^۱ من استعانت میجویم به این سوره برای بالا رفتن و رسیدن به درجات برتر و کمالات افزون‌تر.

پس این آثار و فضایلی که برای این سور ذکر شده است در واقع مرتبه نازل است و نباید آثار این سوره‌ها را فقط در این امور قرار دهیم آن آثار مهم و اصلی و غرض‌نهایی از این سور باید مورد توجه قرار بگیرد و آن همانی است که امام صادق(ع) فرمودند.

لذا هیچ منافاتی نیست که این سور این خاصیت‌ها را داشته باشند ولی تاثیرگذاری این سور منوط به وجود استعداد و آمادگی شخص قرائت کننده است و نیز این آثار و خواص پایین‌ترین اثر و مرتبه‌ای است که برای این سور می‌توان تصویر کرد، عمده این است که با این سور انسان بتواند صعود به مراتب عالی‌ه کند.

«والحمد لله رب العالمين»

^۱. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۳۶.